

OSMANLI DÖNEMİ EYTÂM SANDIKLARINDAN MODERN BANKACILIĞA GEÇİŞ

Necla Kızıldağ¹

Cantürk Kayahan²

İrfan Görkaş³

ÖZ

Osmanlı dönemi finansal sistem, başlangıçta yerel finans kurumlarıyla oluşmuş ve Tanzimat'ın ilanı ile birlikte merkezileşme süreci başlamıştır. Bu süreç öncesi bölgesel finans kurumlarının en yaygın kullanımı para vakıfları biçimindedir. Bu vakıfların kuruluş felsefesinin temelinde bireysel ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması vardır. Eytam sandıkları da benzer felsefe temelinde oluşturulmuş ve belli bir sosyal sınıfa özgü bir finans kurumu olarak ortaya çıkmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere bu sandıkların temel amacı, yetim mallarının merkezi bir sistemle yönetilmesi, korunması ve denetlenmesidir. Bu sistemde yapı Bakanlık, Meclis ve yerel yöneticilerden oluşmaktadır. Eytam sandıklarında toplanan fonlar, para vakıflarına benzer bir biçimde kurulmakta ve işletilmektedir. Bu çalışmada Osmanlı Dönemi finans kurumları, tarihi bir süreçle özetlenmiş, eytam sandıklarının kurumsal yapısı ve fon kullandırma yöntemleri açıklanmış ve 1906 Nizamnamesi üzerinden Eytam Sandıkları ile 5411 sayılı Bankacılık Kanunu çerçevesinde Katılım Bankaları karşılaştırılmıştır. Böylece Osmanlı dönemi eytam sandıklarından modern bankacılık dönemine geçiş süreci ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuş, kurumsal yapıdaki farklılıklar, benzerlikler ve fon kullandırma yöntemleri değerlendirilmiş ve geleceğe dönük finansal önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: eytam sandığı, bankacılık, para vakıfları, Osmanlı.

JEL Sınıflandırması: B15, G21.

¹ Doktora Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, neclakizildag26@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2781-7590.

² Prof.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, ckayahan@aku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4777-1470.

³ Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, gorkas08@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7134-225X.

Atıf (Citation): Kızıldağ, N., Kayahan, C., Görkaş, İ. (2023). Osmanlı Dönemi Eytâm Sandıklarından Modern Bankacılığa Geçiş. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(24), 51-66.

TRANSITION TO THE MODERN BANKING FROM OTTOMAN PERIOD ORPHAN FUNDS

ABSTRACT

The financial system of the Ottoman period was initially formed with local financial institutions, and the process of centralization began with the announcement of the Tanzimat edict. Prior to this process, the most common use of regional financial institutions was in the form of cash foundations. The foundation philosophy of these foundations is to meet individual and social needs. Orphan funds were created on the basis of a similar philosophy and emerged as a financial institution specific to a certain social class. As the name suggests, the main purpose of these funds is to manage, protect and inspect orphans' property through a centralized system. In this system, the structure consists of the Ministry, the Assembly and local administrators. Funds collected in Orphan coffers are established and operated in a way similar to cash foundations. In this study, the financial institutions of the Ottoman Period were summarized with a historical process, the institutional structure of the orphan funds and the methods of using funds were explained, and the Orphan Funds were compared with the Islamic Banks within the framework of the Banking Law No. 5411 over the 1906 Regulation. Thus, the transition process from the Ottoman period money funds to the modern banking period was revealed in detail, the differences, similarities and methods in the institutional structure were evaluated and financial suggestions were made for the future.

Keywords: Orphan funds, banking, cash foundation, Ottoman.

Jel Classification: B15, G21.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde yetimlerin sosyal ve ekonomik haklarının korunması meselesi, her daim var olan bir olgu olmuştur. Söz konusu bireyler hem devlet nezdinde hem de bireylerin inşa ettikleri vakıflar aracılığıyla korunmuşlardır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet zamanında ortaya çıkan para vakıfları, bu gaye için çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Ancak para vakıflarının yerel odaklı kurulmuş olmaları, para yönetiminde sorunlar yaşamaları, anaparanın korunmasına yönelik endişeler, para vakfından tekrar mal vakfına dönüşümler, savaşlarla birlikte ortaya çıkan yoksullaşma ve yerelde ve de genelde paraya olan ihtiyacın artması, mevcut sermayenin daha doğru işletilebilmesi Osmanlı devletinde merkezi bir finans yönetimine ihtiyacı artırmıştır.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti yetimlerin haklarını vakıflar nezdinde korurken, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı akabinde, devlet yönetiminde ortaya çıkan *modernleşme* ve *merkezileşme* anlayışı, yetim haklarını koruyan ve onlara destek olan vakıflarında denetlenmesini beraberinde getirmiştir. Bir denetleme kurumu mahiyetinde ilk olarak, 1851 yılında Emval-i Eytam Nezareti kurulmuştur. Emval-i Eytam Nezareti, yetimlere kalan malları işletmek amacıyla oluşturulan Eytam Sandıklarının denetlemek, bu sandıkların işleyişinde kurallar koymak ve usulsüz işler yapanları cezalandırmak gibi pek çok yetkiye sahiptir. Özellikle yetim mallarının yönetilmesinden sorumlu olan vasilerin denetiminde de sorumludur.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin tarihi süreç içerisindeki finansal kurumlarının gelişim yapısı ortaya konulmaya çalışılmış, fon kullandırma yöntemleri ve yaşanan sorunlar açıklanmış ve de yönetsel açıdan değerlendirmeleri yapılmaya çalışılmıştır. İlave olarak özellikle eytam sandıkları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu incelemelerde eytam sandıklarının tabii olduğu ve en son yayımlanan 1906 nizamnamesi ile günümüz 5411 sayılı Bankacılık Kanunu çerçevesinde Katılım Bankaları karşılaştırılmış, benzerlikler, farklılıklar, kuruluş ve işleyiş sistemleri ve fon kullandırma yöntemleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

2. OSMANLI DÖNEMİ FİNANS KURUMLARI

Osmanlı Devleti'nin finans alanındaki kurumsallaşma sürecini görmek için devletin iktisadî anlayışını bilmek gerekmektedir. Ancak Osmanlı devletinin geniş bir fiziki coğrafyaya yayılmış olması ve kendi içerisinde özerk bir yönetim şekli olan eyaletlerin varlığı, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçların karşılanmasında yerel finans kurumlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda devletin ekonomik hayatı başta olmak üzere birçok hizmet vakıflar yoluyla karşılanmıştır. Bu vakıflar, bireylerin, hanedan üyelerinin ya da devlet yönetiminde görev alan yüksek dereceli görevlilerin özel mülklerinden vakfettiği çarşı, han, hamam vb. yapılar ve de vakfettiği paraların gelirleri sayesinde eğitim, sağlık, bayındırlık ve din vb. alanlarda toplumsal hizmet sunmuşlardır (Tabakoğlu, 1994:125).

İslam medeniyetinin en önemli müesseselerinden biri olan, kişinin bir malını tamamen hayır getirmesi amacıyla ebediyen tahsis etmesine vakfetmek, vakfettiği bu müesseseye de vakıf adı verilir (Günay, 2012: 475). Tanımdan anlaşılacağı üzere, herhangi bir malı şahsi mülk olmaktan çıkartarak Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla kurumlaşmak ve bu kurumlarla insanların finansal ihtiyaçlarının karşılanması vakfın temel amaçlarından birisidir. Ancak vakfiyename metinleri incelendiğinde, bu temel amacın sadece vakfiyelerin birinci kısmı olan giriş bölümünde açıklandığı; ikinci bölümünde vakıf konusu gelirlerin değerlendirilmesi, kullandırılması ve üçüncü bölümünde ise vakıf mütevellisinin vakıf üzerindeki hakları açıklanmaktadır. Dolayısıyla vakıfların temel amacı dışındaki ikinci amacı, onların kurumsal yapısını ön plana çıkarır. Bu yapı, dönemin para, sermaye, kredi ve diğer finansal ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar.

Osmanlı Devletinde toplumun sosyo-ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda birçok vakıf kurulmuştur. Örneğin para vakıfları, orta sandıkları (yeniçeri sandıkları), esnaf sandıkları, eytam sandıkları, avarız sandıkları ve diğer akar getirici vakıflar bunlardan bazılarıdır.

2.1. Para Vakıfları

Para Vakıfları, Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında özellikle 15. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren (1400-1425) Osmanlı finans sisteminin önemli bir ayağını oluşturmuşlardır. Nazif Öztürk'ün aktarımıyla ihtimali sondaj metoduyla 18. ve 19. yüzyılda kurulan vakıflar üzerinde yapılan tetkikler neticesinde, 18. Yüzyıl vakıflarının %31,77'sinin, 19. Yüzyıl vakıflarının ise %56,81'inin para vakıfları olduğu tespit edilmiştir (Öztürk, 1995: 138). Bu durum Osmanlı toplumunda nakit para ve kullanımı konusundaki kurumsallaşma sürecinin gelişimini de açıklayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın da konusunu

oluşturan eytam sandıkları, bu gelişim sürecinde Osmanlı finans sisteminin modern bankacılık öncesi ortaya çıkan örneklerinden biridir.

Vakıf Sistemi içerisinde gayr-i menkuller (ev, arsa, camii, medrese, şifahane) ve menkuller (para) olmak üzere iki tür mal varlığı bulunmaktadır. Bu mal varlıkları toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılan sabit varlıklardır (Kayahan, Görkaş, 2017: 91-107). Şahıs, bir vakıf kurmak istediğinde vakfın kuruluş senedi özelliğinde olan bir vakfiye düzenlemektedir. Vakfiye, vakfın kuruluş amacını, hibe edilen miktarını ve harcanması konusundaki hususları düzenlemektedir (Kütükoğlu, 1994: 359).

Vakfedilen şey, ev, arsa gibi gayrimenkul mal olmanın yanı sıra para vakıfları gibi nakit para da olabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde ilk olarak ne zaman kurulduğu henüz aydınlatılmamış olan para vakıfları, fon kullandırma sistemi nedeniyle tarih boyunca tartışmalı bir vakıf türü olmuştur (Özcan, 2003: 10). Vakıf paralarının nemalandırılması, vakıf ve diğer gelir kaynaklarının işletilmesinde olduğu gibi, bizzat vakıf kurucuları tarafından, vakfiyede yazılan hükümlere bağlı idi. Bu düzenleyici hükümler hemen hemen tüm para vakıflarında aynı formda; "*rehn-i kavî ve kefil-i melî yahud ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesabıyla muamele-i şer'îyye ve murabah-i mer'îyye ile ba-yed-i mütevellî beher sene alâ vechi'l-helal istirbah ve istiğlal oluna*" biçiminde ifade edilmektedir. Özetle bu ifadelerle vakıf haline getirilen paraların, yıllık %15 değerinde bir gelir karşılığında, nakit para ihtiyaç sahiplerine kredi olarak verilmesi düzenlemektedir (Öztürk, 1995: 138). Molla Hüsrev, Ebussuud Efendi ve Sofyalı Bali Efendi gibi Osmanlı âlimleri para vakfı uygulamasını desteklerken; Çivicizade ve Birgivi gibi âlimler bu uygulamaya karşı çıkmışlardır (Kayahan, Görkaş, 2017: 28-47). Para Vakıfları, Eytam Sandıklarının daha öncesinde uygulamaya girmiş Osmanlı kurumlarıdır. Bu vakıfların fon kullandırma uygulamalarına bakıldığında; *Mudaraba* (Ana sermayenin, kâr ve zarar ortaklığı şeklinde işletilmesi), *Bidâa* (sermayenin hayır amacıyla kullandırılması) ve *Murabaha* (Para vakfı elinde bulunan sermayeden önce belirlenmiş bir oranla ihtiyaç sahiplerine fon kullandırılması) temel fon kullandırma yöntemlerinden bazı uygulamalarıdır (Çizakça, 1993).

Tarihi gelişim süreci açısından para vakıfları, Tanzimat öncesi, Tanzimat dönemi ve Meşrutiyet dönemi olmak üzere gelişim göstermişlerdir. Tanzimat öncesi bu vakıflar, bireysel sermaye odaklı işlevlerini yerine getirmişlerdir. Tanzimat döneminde devlet kurumlarının merkezleşmesiyle bu vakıflar, bireysel işlevleri yanında bir takım sosyal grupları da içine alan müstakil sandıklarla Evkaf-ı Hümayun'a bağlı olarak faaliyetlerine devam etmeye başlamışlardır. Meşrutiyet süreciyle birlikte Evkaf-ı Hümayun nezdinde *Terekat-ı Nukud-ı Mevkufe Kalemi* kurulmuş, bu kalem Osmanlı Devleti'nin arkasında vârisi bulunmayan kişilerin veya rüşünü tamamlamamış yetimlerin tereke hesaplarının görülmesi ve onlara ait sandıkların idare edilmesi amacıyla faaliyet göstermiştir (Öztürk, 1995: 140, Genel Müdürlük Arşivi, 1263: 274-276, Aktepe, 1984: 67). Aslında Osmanlı finans sisteminin kurumsal gelişim süreci, bu Kalemle, bireysel para vakıflarının, mahalli ve sosyal grup sandıklarının yönetsel açıdan birliğini sağlamıştır.

1930 yılına kadar bir takım küçük değişiklikler ve bazı yabancı bankaların gelmesi ve de devlet yönetim sisteminin değişimiyle birlikte bu kurumlar, *Vakıf Paralar Müdürlüğü*'ne dönüştürülmüştür. 1954 yılında Vakıflar Bankasının kurulmasıyla birlikte ise, para vakıfları ve ilgili sandıklar bankaya dönüşerek kurumsal varlıklarını sona erdirmişlerdir.

2.2 Orta Sandıkları

Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ortaları (tabur) arasında dayanışmayı sağlamak, muhtaç duruma düşen kişilerin kendilerine ve ailelerine yardımda bulunmak maksadıyla kurulan ve sandık adıyla anılan bir finans kurumudur. Sandığın sermayesi, dağıtılan ulufeden alınan pay ile ölen yeniçerilerin terekelerinin satışından elde edilen para, zengin orta mensuplarının bağışları ve bunların işletilmesinden elde edilen gelirlerden oluşmaktaydı (Pakalın, 1993). Sandığın yönetimi bölükbaşı tarafından yapılırdı. Bu sandık, mensuplarından esir düşenlerin fidyelerinin ödenmesini, hastalananlarının tedavisini ve zor durumda olanlara da finansal destek sağlardı. Bu sandığın para vakfiyle benzerliği sermaye oluşumu ve fon kullandırmasıyken; farkı ise belli bir sınıfın ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanmasıdır.

2.3. Esnaf Sandıkları

Anadolu Selçuklu Devleti'nin büyük şehirlerinde çeşitli gruplar halinde teşkilatlanan, küçük şehirlerinde ise muhtelif meslek grupları halinde birlik teşkil eden *Ahiler* adıyla zikredilen esnaf grupları mevcut idi (Kazıcı, 1988: 540). Osmanlı döneminde ise esnaf loncası ismini alan bu kurum, esnafların yapmış oldukları iş kollarına göre isimler almıştır. Örneğin çarşı esnaf birliği ya da bedesten esnaf birliği gibi. Zamanla esnaflar arasındaki ihtiyaçların giderilmesinde, devlet ile ilişkilerin düzenlenmesinde, ürünlerin miktar ve fiyat bakımından standart ölçü birimlerine göre tespitlerinin yapılmasında ve uygun fon imkanlarının sağlanmasında kullanılmak üzere belli meslek sınıfları para vakıfları oluşturmuşlardır (Gürsoy, 2019: 121-142). Bu vakıflar zamanla esnaf sandıkları olarak ifade edilmişlerdir. Bu sandıkların temel dikkat çeken özellikleri; yerel olmaları, belli bir mekânı dikkate almaları, meslekler arasında dayanışmayı ve standardizasyonu sağlamaları ve sabit ya da çalışma sermayesi ihtiyaçlarının karşılanmasında yerel finansman alternatiflerinden birisini oluşturmalarıdır. Osmanlı dönemi finans oluşumları, ilgili dönemde sadece belli meslek sınıflarıyla sınırlı kalmamış, avarız sandıkları gibi mahalle ya da köylerin finansman ihtiyaçlarını karşılayan kurumlar olmuşlardır.

2.4. Eytam Sandıkları

Osmanlı dönemi finans kurumları ilk olarak para vakıfları temelinde kurularak varlık göstermişlerdir. Zamanla bu varlık, belli mesleki ve toplumsal sınıfların ihtiyaçları dikkate alınarak yeni finansal oluşumlarla devam etmiştir. Bu yeni oluşumlardan birisi, bu çalışmanın da odak noktasını oluşturan eytam sandıklarıdır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacak olan eytam sandıklarının, daha önceki finans kurumlarından en önemli farkı, 1851'den itibaren kuruluş ve işleyiş sisteminin ve de fon kullandırma uygulamalarının merkezi bir yönetim tarafından belirlenmesidir.

3. EYTAM SANDIKLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

3.1 Eytam Kavramı ve Kapsamı

Arapça y-t-m kökünden türeyen yetim kavramı, yalnız olmak, tek başına kalmak anlamına gelir ve özel anlamda, babası vefat eden ve reşit olmayan çocuklar için kullanılır (Arı, 2003: 501). Sandıkta kullanılan eytam kavramı, yetim kelimesinin çoğuludur. İslam dini, toplumsal sınıfları ve onların haklarını koruyan ve gözetilen bir bakış açısına sahiptir. Örneğin Nisa Suresi 2. ayette (<https://www.kuranvemeali.com/yetim-hakki-ve-yetime-yardim-ile-ilgili-ayetler>) (04.02.2022) “Yetimlere mallarını verin. Helâli haram olanla değiştirmeyin; onların mallarını kendi malınıza katarak yemeyin” ifadesi, İslam kurallarını dikkate alan bir anlayışa sahip olan Osmanlı devletinde, bu ve benzeri finansal kurumların oluşmasında da etkili olmuştur. İlave olarak, bu sandıkların ortaya çıktığı dönemde Osmanlı–Rus savaşı ve birçok eyalette yaşanan bağımsızlık hareketleri, batılılaşma süreci ve beraberinde gelen politik çekişmeler, yeni toplumsal sınıfları ve birtakım mağduriyetleri oluşturmuştur. Bunun sonucunda vefat eden ordu mensuplarının, eşlerinin ve çocuklarının haklarının korunarak gözetilmesi amacıyla, 31 Aralık 1851’de Eytam Sandıkları Nezareti Nizamnamesi oluşturulmuştur (Çanlı, 2020: 1301-1321).

3.2 Eytam Sandıklarının Tarihî Süreci

Osmanlı Devletinde merkezileşme çalışmaları 1839 Tanzimat Fermanıyla başlamıştır. Bunun sonucunda da çeşitli ıslahatlar yapılmış, yapılan ıslahatlar devletin daha çok *merkezileşmesi* anlayışıyla şekillenmiştir. Özellikle Nezaretlerin (Bakanlıkların) kurulmasıyla bu faaliyetler hız kazanmıştır. Örneğin dağınık halde bulunan vakıflar tek çatı altında birleşerek Evkaf Nezareti kurulmuş, vefat eden kişilerin geride bıraktığı terekelerinin bölüştürülmesi ve sahiplerine iade edilinceye kadar işletilmesi amacıyla *Terekât Müdürlüğü* kurulmuş ve daha sonrasında ise Terekât Müdürlüğü de Para Vakıfları idaresiyle birleştirilerek *Terekât ve Nukûd-u Mevkûfe Kalemi* (Veraset ve Para Vakıfları Kalemi) adını almıştır (Özcan, 2006: 103-121).

Sandıkların bağlı olduğu Terekat ve Nukûd-u Mevkûfe Kalemi’nin denetimi ve muhasebe kayıtlarının teftişinden merkezde Kadiaskerler ve yerelde Kadılar ilgileniyorlardı. Her eytam sandığının gözetim, yönetim ve denetim işlerinden Kassamlar söz sahibi idi. Askeri sınıfa mensup kişilerin yetimleriyle Askeri Kassamlar, sivil kişilerin yetimleriyle de Belediye Kassamlar ilgilenirdi (Yurdakul, 2008: 178). Fakat zaman içerisinde sandıkların mal ve paralarının işletilmesinde bir takım usulsüzlüklerin oluşmasıyla, daha kurumsal bir sandık işleyiş sistemine ihtiyaç olmuş ve 1 Aralık 1851 tarihinde Eytam Nezareti oluşturulmuştur (Yıldız, 2017: 30-32).

1851’den itibaren oluşturulan Eytam Sandıkları, Osmanlı Devletinde Modernleşme sürecinin ilk finansal kurumlarından birisi olarak ifade edilebilir. Aslında Osmanlı devletinin kuruluş döneminden itibaren yetim malları ve hakları önem taşımış olup, ağırlıklı olarak yerel vakıflar üzerinden gerekli destekler sağlanmış ve 1851 sonrasında ise merkezi yönetim koordinasyonu ile eytam sandıkları gerekli yardımları finanse etmiştir (Yıldız, 2017: 18). Bu tarihten itibaren eytam sandıklarının yönetimi üzerine bir takım ek düzenlemeler ve değişiklikler de getirilmiştir. Örneğin çıkarılan ilk nizamname 7 Rebiülevvel 1268 (31 Aralık

1851) tarihinde Düstur'un Birinci Tertip Birinci Cildinde yayımlanan Eytâm Nizamnamesi ve eki; 1857 yılına gelindiğinde Eytâm Uhdesinde Bulunan Çiftlikât Hakkında Nizamname adıyla 4 maddeden oluşan bir nizamnameyle, yetimlerin şahsında bulunan çiftliklerin devlet tarafından ne şekilde işletilmesi kurallara bağlanmış; 1874 yılında 7 maddeden oluşan Meclis-i İdare-i Emval-i Eytâm'ın yapısı ve kurallarını ihtiva eden Bâ-İrâde-i Seniyye Teşekkül Eden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm'ın Suret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizamnamesi ve eki olan İnfâk-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizâmânâmesi yayımlanmış; 1876 yılında ise bir başka nizamname ile Telgraf ve Posta Memurları ile Ketebe Hademesinin emeklilik işlemleri ile bunların yetimlerine bağlanacak maaşlarla ilgili hususlar Telgraf ve Posta Memurin ve Ketebe Hademesinden Tekâüde Bulunanların Derece-i İstihkaklarına ve Bunların Eytâm ve Erâmilinin Mertebe-i İhtiyaçlarına Göre Tahsis Kılınacak Maaşlar ile Buna Karşılık Tutulacak Mebâliğin İdâre-i Mahsûsasına ve Bu Bâbda Lâzım Gelen Muâmelâta Dair Nizâmânâme düzenlenmiş ve son olarak da 1906 yılında yukarıda zikredilen ve dağınık haldeki nizamnameler belli kurallar dahilinde değiştirilerek Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tâdilî Kaleme Alınan Nizamname adıyla tek fasıl halinde toplanmıştır. Son olarak 1906 yılından itibaren de Eytâm Sandıkları ismi, *İdanat Sandığı* olarak değiştirilmiştir (İnanç, 2002: 39). Eytam Sandıklarının tarihi süreç içerisindeki nizamnamelerine bakıldığında, bu sandıkların para vakıflarından günümüz bankacılığına giden kurumsal bir süreç yaşadığını görüyoruz. Çünkü başlangıçta eytam sandıkları, yetimlerin ve dul eşlerin mağduriyetlerini gidermeyi hedeflerken, sandıkta toplanan fonların büyüklüğü, bu fonların değerinin korunması ve toplumsal finansman ihtiyacının karşılanması gibi unsurları ön plana çıkarmıştır. Örneğin Ohri Sancağı (1866), Alanya (1866), Tuna (1869), Bursa ve Edirne (1871) ve Sivas (1873) eytam sandıklarının kuruluşu, bu sandıkların gelişimini ve toplumda genel kabul görmesini açıklar (Çanlı, 2020: 1305). 1906 yılında ise eytam sandıklarının “idânât” yani “borç verme” sandıklarına dönüşmesi, Osmanlı dönemi para vakıflarının finansal kurumlaşmalarına en güzel örnektir.

3.3 Eytam Sandıklarının İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının işleyişine uygun olarak, özellikle muamele-i şer'iyye yöntemiyle, taşralardaki yetimlerin paralarını nemalandırıp onlara destek olmayı amaçlayan Eytam Sandıkları, her ne kadar yetimlerin ekonomik haklarını korumak gayesiyle oluşturulmuş olsa da kurulduğu her bölgede esnaf ve çiftçilere finans desteği sağlamayı amaç edinmiştir (Çanlı: 2020:1305).

Başlangıçta İstanbul'daki yetimler için teşkil edilen Eytam Sandıkları, “Memâlik-i Mahruse-i Şahanede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Suret-i İdâre ve Muhafazası Hakkında Nizamname” ile taşradaki yetim mallarına dair tüm detayları herhangi bir haksızlığa sebep olmaması için kayıt altına almıştır. Bu nizamnamenin maddelerine göre; *ilk olarak* bölgedeki herhangi bir vefat hadisesinde o yere intikal edip tereke yazımı yapılmalı, tereke mirasçısının sağır/sağıre yetim olup olmadığı kayıt altına alınmalıdır (Nizamname, 1289: 276, madde:1). *İkinci olarak* yetim çocukların vasi veya velileri yetimlerin mallarını satıp nakit paraya çevirmeli, bu paraların muhafazası ve işletilmesi sağlanmalı ancak bu işlemler sıkı bir biçimde kontrol edilmelidir. Ayrıca Hristiyan yetimler için bu muameleler onların kendi hukuk kurallarına göre yerine getirilebilmelidir (Nizamname, 1289: 276, madde:3-4) *Üçüncü olarak*

her bölgede 2 yıl için bir Eytam Müdürü seçilmelidir (Nizamname, 1289: 277, madde:6-16). Son olarak da söz konusu paralar, nemalandırıldıktan sonra reşit olduğunu ispat eden yetime eksiksiz şekilde teslim edilmelidir (Nizamname, 1289: 280 madde:13).

Eytam sandıklarının yukarıdaki nizamname doğrultusunda işletilmesi sürecinde; bu sandıklar, hazine sandıkları ile birlikte emniyetli yerlerde muhafaza edilecektir. Sandıklara alınacak her nakit için mühürlü makbuzlar verilecektir (Nizamname, 1289: 277, madde:7). Sandıklardaki fonlar şer'i mahkeme kâtiplerince muamele-i şer'iyye yöntemiyle işletilecek olup, bu işlemlerin muhasebesi ve muamelatını da memleket meclisleri ve kâtipleri yürütecektir. Ayrıca eytam paraları %6 faiz oranıyla işletilecek, bu mümkün olmazsa oran %5'e düşürülebilecektir (Yurdakul, 2008: 187-188).

Eytam sandıkları, ilgili dönemde altın para üzerinden işlem yapan bankalardan farklı olarak, parasal ve faiz hesaplamalarında kâğıt/kaime para kullanmışlardır. Eytam idaresi, sandıkların çıkarlarını korumak ve anaparanın değerini muhafaza için borçludan, "ihtiyat" adı altında ilave bir ücret daha alabilmektedir. Bu ücret, sandıkta kullanılacak masraflar şeklinde alınmaktadır. Bu ücretle birlikte borçlu, sandığın uyguladığı faizin çok üstünde bir faiz ödeyebilmektedir. Ancak bu uygulama, aşırı maliyetleri ile sandıklardan para talebini azaltmıştır (Çanlı, 2020: 188).

19. yüzyılda Osmanlı Devlet siyasetinde görülen merkezileşme, politik problemler ve savaşlar, vakıflar ve sandıkların yönetimi konusunda da birtakım değişiklikler getirmiştir. Örneğin II Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu sorunlar neticesinde Osmanlı Devleti, daha savaşa girmeden Eytam Sandıklarının denetleyen Eytam Meclisini, 2 Mart 1914 yılında geçici bir kanunla kapatmıştır. 1915 yılında ise Eytam Sandıkları, Şeyhülislamlık teşkilatına bağlı Beytülmal İdaresi ile birleştirilmiştir. 1917'de de Adliye Nezareti'ne bağlanmış ve bu süreçte sandıkların bir banka haline getirilmesi istenmiştir (Çanlı, 2020: 1312-1317).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte Eytam Sandıkları 1926'da fiilen sona erdirilmiş, mal varlıkları *Eytam ve Eramil Bankası*'na devredilmiş ve yetimlere ait paraların bu banka tarafından işletilmesi kararlaştırılmış ve aynı yıl bu banka *Emlak ve Eytam Bankası* adını almıştır. Bu banka 1946 yılında *Türkiye Emlak ve Kredi Bankası*; 1988 yılında Kredi ibaresi kaldırılarak, *Türkiye Emlak Bankası*; 2001'de de faaliyetine son verilerek T.C Ziraat Bankası bünyesine dâhil edilmiştir.

Bu çalışmanın ilk üç bölümünde Osmanlı finans sistemi geçmişten bugüne detaylı bir biçimde değerlendirilmiş ve eytam sandıkları özelinde ayrıntılı bir tartışma yapılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde ise günümüz bankacılık sistemi ile ilgili dönemdeki sistem karşılaştırılacak olup, benzerlikler, farklılıklar ve geleceğe dönük değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

4. 1906 EYTAM NİZAMNAMESİ İLE 5411 SAYILI BANKACILIK KANUNUNUN KARŞILAŞTIRILMASI

Eytam sandıkları ve 5411 sayılı Bankacılık Kanununa tabi bankalar aşağıdaki tabloda (Tablo 1) farklı boyutları yönüyle karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Eytam Sandıkları ve 5411 sayılı Bankacılık Kanununa tabi Bankalarının Farklı Açılardan Karşılaştırılması

	Eytam Sandıkları ve 1906 Eytam Nizamnamesi	Katılım Bankacılığı ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu
Felsefesi	1906 Eytam Nizamnamesi, yetimlerin ekonomik haklarını korumak amacıyla eytam sandıklarının kurulması, yetim mallarının korunması, işletilmesi ve yönetilmesini düzenler. Bu noktada nizamnamenin temel felsefesi, özel de yetimlere genelde devlete ait olan paranın değerinin korunması ve bireysel toplumsal ihtiyaçların finansmanıdır.	5411 sayılı Bankacılık Kanunu: Türkiye'deki mevduat ve katılım bankaları başta olmak üzere diğer üst düzey finansal kurumların çalışma hükümlerini, devletin ve toplumun çıkar ve ihtiyaçları çerçevesinde düzenler. Katılım bankaları ise İslam hukuku ve ilkeleri dikkate alınarak bireylerin ve kurumların finansal ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla piyasa koşullarına dayalı getiri odaklı çalışır.
Kuruluş Amacı	Yetim çocukların mal varlıklarının herhangi bir maddi zarara sokulmadan muamele-i şer'îye yöntemiyle işletilmesi, yönetilmesi ve denetlenmesini kapsar. İlave olarak sandıktan devletin ve ihtiyaç sahiplerinin finansman ihtiyacı da karşılanır.	Finansal piyasalarda güven ve istikrarı sağlamak, kredi sistemini etkin bir şekilde çalıştırmak, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak amacıyla, faiz hassasiyeti dikkate alınarak toplanan fonların ekonomiye kazandırılması, uzun vadeli girişimlerin finanse edilmesi ve kalkınmanın sağlanmasını amaçlar.
Faaliyette Bulunulan İktisadi Sistem	Kağıt para (Kâime) sistemi odaklı, devletin diğer kurumları ile uyumlu bir biçimde, dönemin ekonomik şartlarına uygun olarak, yetimin menfaatinin kesin korunması ve zamanı geldiğinde eksiksiz bir biçimde teslim edilmesi amacıyla faaliyet gösterir. Yetimlere ait menkul ve gayrimenkullerin (tereke) paraya dönüştürülerek sandıktan devletin gözetiminde yönetilmesi ya da gelir odaklı çalıştırılması esastır.	Finansal piyasalarda güven ve istikrarın sağlanması amacıyla kredi sisteminin etkin bir biçimde kullanımı, katılım bankaları özelinde faiz hassasiyeti olan tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerinin korunması amacıyla Türkiye'de faaliyet gösteren bankacılık sistemidir. Bu sistem içerisinde mevduat, katılım, kalkınma ve yatırım bankaları ile yurt dışındaki bankaların ilgili şubeleri, finansal holding şirketleri, TBB, TKBB, BDDK, TMSF ve diğer benzer finansal kurumlar bulunur. Katılım bankaları, İslami esasları dikkate alarak bu kanununa dayalı faaliyet gösterirler. Katılım bankalarının işleyişinde ticareti teşvik etmek, belli bir malın ya da ticaretin finansmanını sağlamak ve danışma kurullarının onayıyla işlemlerini gerçekleştirmek esastır.
Rehber	Kur'an-ı Kerim, Hadis ve Meclis-i Valâ'nın çıkardığı nizamnâmelerdir.	5411 sayılı kanun ve diğer finansal kurumlara ait mevzuatlar ile Kur'an-ı Kerim, Sünnet, İcmâ ve Kıyasa göre şekillenen İslam hukuku prensipleri doğrultusunda danışma kurullarının kararlarıdır.
Çalışma Prensipleri	Yetimin menfaatinin kesin sağlanması ve zamanı geldiğinde eksiksiz bir biçimde teslim edilmesi amacıyla bireylerin ve	İslam ilkeleri ve katılım bankacılığı felsefesiyle hareket edilir. Katılım bankacılığı fonları temelde, ticareti

	devletin finansman ihtiyacının karşılanması üzerine faaliyet gösterir.	kolaylaştırma ve taşınır ya da taşınmazı finanse etme ilkesine dayalıdır. Bunun yanında yatırımcılar kâr-zarar ortaklığı adı altında da yatırım yaparlar.
Kuruluş Şekli ve İzni	Nizamname Meclis-i Valâ'nın kararıyla olur. Vefat hadisesinin ardından tereke yazımı işlemi sonunda satılıp nakde çevrilen yetim malları, kadı veya eytam müdürünün onayıyla sandık olarak kurulur ve faaliyetine başlar.	5411 sayılı kanun, TBMM'nin kararıyla olur. Katılım bankası ise 5411 sayılı Bankacılık kanununun 7. Maddede belirtilen şartlarına dayalı olarak kurulur ve BDDK'nın faaliyet konularını yürütebilecek kanaatine vararak onaylaması ile başlar.
Sermaye	Başlangıçta vefat eden devlet görevlilerinin devamında ise vefat eden bireylerin gerisinde bıraktığı mallar, eytam sandıklarının sermayesini oluşturmaktadır.	5411 sayılı Bankacılık Kanununa göre asgari belirlenmiş ödenmiş sermayenin yerine getirilmesi gerekmektedir. Buna ilaveten katılım bankalarının toplamış oldukları mevduatlarıdır.
Faaliyet Konuları	Devlete borç verme, ihtiyaç sahiplerine belli bir getiri üzerinden fon kullandırma ve vasiye de nizamnamede belirtilen miktar ve koşullarda fon kullanma izni verme.	5411 sayılı Bankacılık kanunu 4.maddede belirtilen a maddesi (mevduat kabulü) dışındaki faaliyetleri kapsar.
Kurucular	Yetim vasisi, kadı ve eytam müdürü.	Kurucu ortakların; 5411 sayılı yasanın 8.maddesinde belirtilen şartlara haiz olması gerekmektedir.
Yürütme	Eytam Sandıkları kurulduğu yıl olan 1851'den 1906 yılına kadar belli şartlar sebebiyle tâ'dil edilen nizamname şartlarına göre eytam müdürü onayı ve vasi tarafından yürütülür.	Bankalar Kanunu'na tabidir. Faaliyet için BDDK'dan faaliyet izni alınması gerekir. İlgili şubeler için de aynı izin alınmalıdır. Ancak katılım bankaları ana sözleşmelerinde bir değişiklik yapmak isterlerse BDDK'nın onayı gerekir. Katılım bankaları genel müdürlük onayı ve şubenin yetkisi çerçevesinde faaliyetlerini yürütür.
Fon Toplama ve Kullandırma	Eytam Sandıklarının fonları, vefat eden kişinin yetimine bıraktığı tereke miktarından oluşmaktadır. Bu mallar nizamnâmelerde belirtilen getiri oranlarına göre işletilir. Ayrıca sandıkların kuruluşunda belirlenen 3 yıllık vade süresi, 1906 nizamnamesiyle 5 yıla çıkarılmıştır.	Katılım bankaları topladıkları fonları, şubenin kararı genel müdürlüğün onayı ile ihtiyaç sahiplerine kullandırır. Fon kullandırma yöntemleri ise: murabaha, mudaraba, müşareke, istisna, icara, takafül, selem, karz-ı hasen ve sukuk vb. isimlerle ifade edilirler ve danışma kurulu onayı ile yeni yöntemlerde kullanılabilir.
Kâr-Zarar Paylaşımı	Nizamname doğrultusunda fon kullandırma sistemi, yetimin kâr sağlama, borçlunun ise ihtiyacının belli bir nema üzerinden karşılanmasıdır.	Banka müşterilerle ortak hükmünde olduğundan kâr ve zarar ortaklığı adı altında belgelendirme yapar. Ancak müşterinin zararı, yatırılan fon miktarı ile sınırlıyken, kâr için ise herhangi bir sınır yoktur.
Müşterilerin Riski	Kredi verme işleminde müşterilerden kefil ve istediği borç miktarının başlangıçta bir buçuk katına eş değer rehin istenmiş ve bu miktar zamanla artırılmıştır. Ayrıca 1902 yılında borcunu ödemeyen müşterilere hapis cezası uygulanma isteği, 1906 nizamnamesinde kabul edilmiştir.	Müşterilerin riski, K/Z'a katılma ilkesi gereğince en fazla yatırılan para ile sınırlıdır. Bunun yanında müşterinin geri ödeme riskine karşı ipotek sistemi de kullanılır (gayrimenkuller için). Menkuller ve gayrimenkullerin güvenliği amacıyla sigorta ve imza/kefalet yolları da takip edilir.
Anapara Garantisi	Eytam Sandıklarındaki amaç anaparayı muhafaza etmek ve artırmaktır. Talep olmayan herhangi bir eytam sandığından	Anapara garantisi yoktur. Faaliyet sonucunda kâr ya da zarar elde edilebilir. Ancak zarar

	hiçbir kredi verme işlemi olmasa dahi, ana para korunmuş şekilde zamanı gelince yetime teslim edilir.	büyüklüğü yatırılan fonun tamamından ibarettir.
Sermaye Getirisi	Vefat edenler ve bıraktıkları tereke miktarları ne kadar çok ise sermaye o kadar fazladır. Sandıkların kuruluş nizamnamesinde nema oranı %12 ile %15 arasında değişmekte; 1906 yılına gelindiğinde bu oran %40 hatta %60'lara çıkarılmıştır.	Katılım bankaları bankacılık esaslarına göre faaliyet gösterdiğinden toplanan fonlar sermayeyi oluşturur ve bu sermayenin etkin kullanımında ise piyasa koşulları dikkate alınarak getiri oranının belirlenmesi esastır.
Müşterilerle İlişkiler	Sandıktan borç talep eden müşteri vasiye, vasi ise bunu mahkemeye beyan eder. Müşterinin talebinin yerine getirilmesinde güvenilir kefile ve ipotège (rehin) önem verilir. 1906 yılından önce vasi ya da yetim yakını müşteri olamaz iken; 1906 yılından itibaren bu yasak belirli oranlarda kaldırılmıştır.	Katılım bankaları, diğer bankalar gibi ulusal ya da uluslararası düzeyde faaliyet gösterebilirler, şubeler yardımıyla da bankacılık hizmeti sunarlar. Dolayısıyla profesyonel bir iletişim ve ulaşım kanalı oluşturarak, müşterileriyle de iletişim sağlarlar.
Denetim	Eytam Sandıklarının denetim süreci 1851 yılında kurulan Emvâl-i Eytâm Nezareti ile başlar; 1874 ve 1906 Nizamnamelerinde ise Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm merkezîyetinde taşra Eytam Müdürleri tarafından yerine getirilir.	Katılım bankaları diğer tüm bankalar gibi; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, Merkez Bankası ve diğer resmi kurumlar tarafından denetlenmektedir. Aynı zamanda her bir bankanın kendi teftiş kurulu başkanlıkları da işlem ve evrak denetimlerini yapar.
Reel Ekonomiye Katkısı	Eytam Sandıkları, kurulduğu bölgenin finansmanına katkı sunan kurumlardan birisidir. İlgili bölge halkının nakit para ihtiyacını karşılama noktasında bireysel para vakıfları ile aynı görevi görürler.	Günümüzde bankalar, gerek bireysel gerekse kurumsal ihtiyaçların karşılanması önemli roller üstlenmişlerdir. Reel ekonomik dönüşümün sağlanmasında ve finansal sistemin işleyişinde anahtar konumdadırlar.
Meslek Birliği	Eytam Sandıkları bölgesel olarak faaliyet göstermekle beraber, merkezde Emvâl-i Eytâm Nezareti ve Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytam ile birlikte hareket ederler. Sandıklar, vefat eden sınıf türüne göre isimlendirilebilirler. Esnaf sandığı, eytam ve orta sandığı gibi.	Mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankaları, tüzel kişiliği haiz ve kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu olan Türkiye Bankalar Birliğine; katılım bankaları ise aynı nitelikteki Türkiye Katılım Bankaları Birliğine, faaliyet izni aldıkları tarihten itibaren bir ay içinde üye olmak zorundadır.
Vergi	Mahkemelerde yazılan terekelerden masraflar çıkarıldıktan sonra mirasçılar arasında paylaşılan paranın toplamından vergi alınır. Ayrıca yetimin malından borç alınan paraya karşılık taşınır bir mal rehin gösterildiğinde ve kefil ile borç verildiğinde belli oranda işlem vergisi alınır.	Katılım Bankaları, hem fon toplama ve fon kullandırma faaliyetleri hem de kendi kazançları ve işlemleri nedeniyle; Kurumlar Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Katma Değer Vergisi ve Gelir Vergisi mükellefi ve sorumlusudurlar.
Yönetim Organları	Eytam Sandıklarında çalışan birçok görevli bulunmaktadır. Bunlar; Emvâl-i Eytâm Nezareti ve Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytam, Eytâm Müdürü, Eytâm Muhasebecisi, Sandık Emini, İdane Memurları, Mümeyyiz, Tahsildar, Baştahsildar, Muhammin, Muhzır, Münâdi, Kâtip, Başkâtipdir.	5411 sayılı kanun, mevduat ve katılım bankaları için yönetim organlarının ayrı ayrı tanımlamıştır. Katılım bankaları yönetimi; yönetim kurulu, üst kurul, denetim kurulu ve danışma kurulu gibi organlardan oluşmaktadır.

5. SONUÇ

İşletme biliminin tanımından da hatırlanabileceği gibi, işletme bireylerin ya da kurumların ihtiyaçlarına odaklanır. Tarihi süreçler içerisinde insan ihtiyaçları hep sonsuzdur. Ancak kaynakların azlığı, insanları arayış içine itmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan finans, para ya da mali unsurlar aslında tüm kaynakları oluşturur. Bu kaynaklar hayatın var oluşunu ve devamını sağlayan ya da kolaylaştıran ana unsurlardır. Hayatın değişimi, insana bağlı olduğu kadar insan dışındaki ekosistemden de etkilenir. Bu sistem, tarihsel süreç içerisinde farklı isimler olsa da insan ya da kurum ihtiyaçlarına odaklanır. Bunun yanında paranın varlığı ve kullanımı, insanın hayatının esasını oluşturan dini felsefeden de etkilenir. Bu felsefe insana ve kurumlara ve devletlerin işleyişlerine yansır.

Osmanlı finans sistemi, esas olarak İslam hukukuna dayalı ancak geçmişteki birtakım uygulamaları da tevarüs ederek kendisine katan bir sisteme sahiptir. Örneğin para vakıfları üzerine Sofyalı Bali Efendi ile Çivicizade arasında geçen tartışmalar bile sistemin zaman içerisinde değiştiği ve geliştiği süreci anlamaya yetecektir. Bunun yanında ikili keskin bir tartışma ayağının da olduğunu gösterecektir. Ancak Osmanlı devlet aklı, bu tartışmalarda herhangi bir taraf olmadan toplumsal ihtiyaçlar odaklı bir felsefeyi benimsemiş ve uygulamıştır. İlk olarak Osmanlı dönemi para vakfı uygulamaları ile ortaya çıkan ve gelişen yerel finans ağı, zamanla belli mesleki birlikleri ve çeşitli sosyal sınıfları kapsayacak bir biçimde gelişim göstermiştir. Özellikle Osmanlı devletinin savaflara bağlı olarak oluşan askeri sınıf terekeleri ve bu görevlilerin eş ve çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması düşüncesi, yeni bir finansal kaynağa ve bu kaynağın yönetimine ihtiyacı doğurmuştur. Eytam sandıkları olarak ifade edilen finans kurumları, başlangıçta askeri sınıfa ait yetimlerin mal varlıklarının korunması, yönetilmesi ve etkin olarak denetlenmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Zamanla benzeri ve farklı sınıflara ait sandıkların ortaya çıkmasıyla, Osmanlı finans sistemi içerisinde önemli bir fon kaynağı haline gelmiştir. Bu fonların kullanılmasında devlet, bireyler ve kurumlar ilk sırada yer almışlardır.

Eytam sandıkları başlangıçta iyi niyetlerle ve bölgesel olarak yetimlerin ekonomik haklarının muhafazası amacıyla oluşturulmuştur. Ancak zamanla sistemin kontrolsüz yaygınlaşması ve bu sandıklardan sorumlu vasilerin, sandıklarda toplanan fonları kişisel olarak kullanma arzusu ya da kullandıkları fonlarla ilgili kötü yönetim örnekleri Osmanlı bölgesel finans sisteminin yönetim problemini ortaya çıkarmıştır. Devlet, bu problemi gidermek ve daha etkin hale getirebilmek amacıyla Osmanlı Dönemi Merkezileşme süreçlerinin de etkisiyle, eytam sandıklarını merkezden yönetme kararı almıştır. Bunun için de ilk olarak 1851 Eytam Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nizamname ile fon olarak kullanılan eytam paraları denetim altına alınmış ve merkezi bir otorite tarafından yönetilmiştir. Zamanla ihtiyaçlar ve ekonomik değişimler dikkate alınarak 1906'ya kadar yeni nizamnameler yayınlanmıştır. Böylece Osmanlı finans sistemi, para vakıflarına dayalı olan yerel finans anlayışından daha kurumsal ve bütüncül bir yapıya dönüşmüştür. Bu durum aslında Osmanlı finans sisteminden günümüz katılım bankacılığına olan dönüşümün ilk kurumsal izleri olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada Osmanlı finans sistemi ve günümüz katılım bankacılığı, 1906 Nizamnamesi ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu dikkate alınarak karşılaştırma yapılmıştır. Buna göre eytam sandıkları belli bir kesimin ekonomik haklarının korunmasını dikkate alırken;

katılım bankaları ise ortaklarının menfaatlerini dikkate alır. Ancak her iki kurumda toplumun her kesiminin ihtiyaçlarına odaklanır. Kuruluş amaçları bakımından eytam sandıkları 1906 Nizamnamesiyle her ne kadar merkezileşme sürecine girmiş olsa da daha çok bölgesel finans ihtiyaçlarını karşılarken; katılım bankaları faiz hassasiyeti dikkate alınarak özellikle uzun vadeli finansmanı hedefleyerek hem ulusal hem de bölgesel kalkınmaya odaklanır. Her iki kurumda sistem işleyiş süreçlerinde İslami prensipleri esas alır ancak fon kullandırma amaçları ve oranları zaman ve mekâna göre değişebilmektedir. Her iki kurumunda ana işleyiş rehberi Kuran-ı Kerim ve ilgili hadisler ve kanuni düzenlemeleridir. Bu noktada katılım bankalarını, eytam sandıklarına göre farklı kılan ise danışma kurulunun varlığıdır. Çalışma prensipleri açısından eytam sandıklarında esas olan yetimin ekonomik hakları çerçevesinde nakit ihtiyacının finansmanı iken; katılım bankacılığında esas olan ise talep edilen mal ihtiyacının finansmanıdır. Kuruluş açısından her iki kurumda ilgili kanuni esasa tabidir. Ancak eytam sandıkları bölgesel olarak kurulurken; katılım bankaları genel müdürlük olarak örgütlenir ve ardından bölgelere göre şubeleşebilir. Kuruluş sermayesi açısından eytam sandıklarının tereke miktarı değişiklik gösterebilmektedir ancak katılım bankalarında asgari kuruluş sermayesi kanunla belirlenmiştir. Kurumların faaliyet konularına bakıldığında her iki kurumda toplumun tüm kesimlerine fon sunmaktadır. Ancak katılım bankaları eytam sandıklarından farklı olarak halktan, faaliyet amaçlarına uygun süreklilik gösteren bir fon da toplamaktadır. Kurucu kişiler her iki kurumun en temel farklılıklarından birisidir. Çünkü eytam sandıklarında kurucular ağırlıklı olarak devletin görevlendirdiği kişilerden oluşurken, katılım bankalarında ise ortaklardan oluşmakla birlikte, devletinde ortaklık payı olabilmektedir. Kurumların yürütme işlemleri sistemselsel olarak farklıdır. Çünkü eytam sandıklarında mevzuatı düzenleyen bir üst kuruluş bulunmakla birlikte, bu kuruluş bir genel müdürlük hüviyetinde değildir ve şubeleri de yoktur. Halbuki katılım bankalarında genel müdürlük ve alt şubeler örgütsel bir uyum içerisinde hareket ederler. Eytam sandıklarında toplanan fonlar belirli vadelerle ve tereke üzerinden planlanırken; katılım bankalarında İslami prensiplere göre toplanan fonlardan oluşur. Kar-zarar paylaşımı açısından eytam sandıklarında toplanan fonlar yetimin ekonomik haklarının korunması çerçevesinde kullanılır. Katılım bankalarında ise fon sahipleri, azami yatırmış oldukları miktarını kaybetme riskiyle karşılaşabilirler. İlave olarak eytam sandıklarının tüzel kişiliği yetimin reşit olmasına kadardır, reşit olmasını takiben talep ederse sandık fiilen sona ererken; katılım bankalarında ise tüzel kişilik gereği süreklilik esastır. Kurumların diğer bir farklılığı sermaye açısındandır. Örneğin eytam sandıklarında sermaye tereke miktarına bağlı iken; katılım bankalarında asgari sermaye kanunla belirlenmiş olup, yatırılan fon miktarına bağlı olarak artış gösterebilir. Her iki kurumda hem iç ve hem de dış müşteriye sahiptir. Ancak katılım bankalarında müşteri ilişkileri profesyonel olarak yapılırken, eytam sandıklarında ilişkiler daha yerelde ve vasi temellidir. Bunun yanında katılım bankaları geniş bir çalışma ekibine sahipken, eytam sandıklarında böyle bir durum yoktur. Denetim açısından eytam sandıkları, bağlı olduğu bir üst kuruluş denetimi olmayıp genel bir denetim sistemine sahipken; katılım bankaları hem genel hem de üst kuruluşu olan genel müdürlük denetimine tabidir. Genel ekonomik katkı açısından eytam sandıkları, bölgesel finans ve devletin finansmanı odaklı çalışırken; katılım bankaları ise ticaretin finansmanı başta olmak üzere ulusal ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlarlar. Mesleki birlik açısından değerlendirme yaptığımızda, eytam sandıklarının kendileri bir mesleki kuruluş gibi değerlendirilebilir ve bir üst birliği yoktur; buna karşın katılım bankaları üst birlikleri olan Türkiye Katılım Bankaları Birliğine üye olmak

zorundadırlar. Her iki kurumda vergisel açıdan yükümlülük taşır. Yönetim birimleri açısından bakıldığında eytam sandıkları ağırlıklı olarak devlet görevlilerinden oluşurken; katılım bankaları değişiklik gösterebilmektedir. Sonuç olarak Osmanlı finans sistemi, para vakıfları özelinde kurumsallaşan eytam sandıklarıyla yerelden merkezi yönetime geçişi, Cumhuriyet dönemi Emlak ve Eytam Bankasına dönüşümü ve de günümüz Katılım Bankacılığı ile günümüz finans sisteminde yerini almıştır. Bu çalışma ile Osmanlı dönemi eytam sandıklarından modern bankacılık sistemine geçiş ayrıntılı olarak irdelenerek, Türk finans sisteminin geleceğine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Katılım Bankacılığı, gün geçtikçe gelişmektedir, geçmişteki finansal girişimler ve uygulamaların bilinmesi de Katılım Bankacılığını daha iyi geliştirip hizmet sunmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Aktepe, M. (1984). *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Arı, A. (2003). Yetim. *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 501.
- Çanlı, M. (2020). Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24, 163-193.
- Çanlı, M. (2020). Tarihî Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukukî Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9, 1301-1321.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para*. İstanbul: Vakıfları İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, Tartışmalı Toplantılar Dizini, İlmî Neşriyat.
- Düstur, Tertip 1, (1289), Memâlîk-i Mahrûse-i Şahanede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Suret-i İdâre ve Muhafazası Hakkında Nizâmname. 276-277.
- Günay, H.M, (2012). Vakıf. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, İstanbul: TDV Yayınları, 475-479.
- Gürsoy, Ç. (2019). Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı. *International Journal of History*, 10, 121-142.
- İnanç, V. (2002). Eytam İdaresi Sandıkları ve Marmaris Örneği (1885-1911). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Muğla.
- Kayahan, C., Görkaş İ. (2017). Para Vakfından Mal Vakfına Dönüşüm: Neden ve Sonuçlar. *Düşünce Dünyasında Türkiz Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 91-107.
- Kazıcı, Z. (1988), Ahilik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 540-542.
- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Diplomatik Dili*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat,
- Özcan, T. (2003). *Para Vakıfları*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özcan, T. (2006). Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 103-121.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: TDV Yayınları.

- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü 2*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları,
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. (1263). No: 967, 274-276.
- Yıldız, A.T, (2017). Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin Eytâm Sicillerine Göre Osmanlılarda Yetim Mallarının İdaresi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.İstanbul.
- Yurdakul, İ. (2008). *Osmanlı Merkez İlmiye Teşkilatında Reform (1851-1876)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim "Nisa Suresi meal" 4 Şubat 2022 tarihinde <https://www.kuranvemeali.com/yetim-hakki-ve-yetime-yardim-ile-ilgili-ayetler> adresinden erişildi.

